

KOLOZSVÁRI PROTESTÁNS
TEOLÓGIAI INTÉZET

BUZOGÁNY DEZSŐ:

1568 – mítosz vagy valóság?¹

Történelmi tényekről és adatokról lesz alább szó, amelyek figyelmünket a mindennapok történéseire irányítják, és ha én nem is említem minduntalan, ti azért minden esemény mögé lássátok oda a történelemformáló erőt, Isten ígését.

1568 – mítosz vagy valóság? Ha a kérdést egyetlen tömondatban kellene megválaszolnom, az nagyon hasonlítana a bölcs rabbi válaszához, amelyet két perlekedőnek adott: neked is igazad van, meg neked is, vagyis: mítosz is és valóság is. Mítosz, mert sokan ez alapján jelentik ki, hogy lám, lám, Erdély az emberi jogok terén évszázadokkal megelőzte Európát. Akik ezt kommunikálják, jó diplomáciai érzéssel a dátumot hozzákapcsolják a reformáció egyik felekezetének a hivatalos megszületéséhez, tehát azt sejtetik, hogy a vallásszabadság valójában elválaszthatatlanul összenő ezzel a felekezettel, szinte természetszerűleg ered belőle, s a világon már-már ez a legelső zászlóvivője az emberi jogoknak. Alább azt fogjuk meglátni, hogy ez a kommunikáció teljesen hamis: nem indokolt Erdélyben az 1568. esztendő a vallásszabadság egyedüli és egyetlen évének tekinteni.

Tolerancia Európában

Nézzük meg röviden először az európai toleranciát, hogy meglegyen az összehasonlítási alapunk. 1555-ben az augsburgi vallásbéke igen sajátos megoldást talált a felmerült vallási kérdések rendezésére: minden ország, tartomány, szabad város választhatott a két vallás közül, tehát egyetlen kormányzati egységen belül csak az egyik egyház működhetett törvényesen, vagy a katolikus, vagy a lutheránus; a másik megtúrt állapotba került. Ez minden volt, csak vallási türelem nem, bár az akkori helyzetre kétségkívül valamiféle megoldást mégiscsak kínált. (Száz esztendőnek kellett elteltnie,

1 Elhangzott a Generális Konvent lillafüredi nagygyűlésén, 2018. május 23-án.

amíg az angol parlament 1653-ban végre kimondta a keresztyén egyházak egyenjogúságát, de ez sem volt a vallási türelem netovábbja: ebből kizárták az unitáriusokat.)

Tolerancia Erdélyben

Erdélyben egészen más volt a helyzet. Itt már több évszázada együtt élt a magyar, a székely és a szász nemzet, a közös élettér megosztása pedig bizonyos toleranciát feltételezett. Ezt az etnikai képet még színezte az egyre szaporodó román népesség. A társadalmi együttélés terén a reformáció századában másfajta rétegződés is megjelent: a reformáció eredményeként több felekezet is született. A nemzetiségi együttélés mellett valamilyen formában ezt szintén rendezni kellett, amit jó néhány országgyűlés megtett. És mert az országgyűlést akkor az ország nemessége alkotta, és a törvényeket valójában ők hozták, szerepük e tekintetben jelentős mértékben felértékelődött.

A nemesség és a reformáció

A reformáció terjedésének két alapvető külső, emberi tényezője volt: a prédikátorok és a nemesség. A prédikátorok hirdették az ígét, a nemesek pedig megteremtették számukra a misszió lehetőségét. Ami a toleranciát illeti, az alábbi tételt állítom fel: Erdélyben a 16. századi vallási tolerancia megteremtője a nemesség. Tehát meghatározó, szinte kulcsfontosságú szereplője volt a reformátori tanok elterjedésének. De nem úgy, ahogyan hosszú ideig gondoltuk, vagyis a „cuius regio, eius religio” („akié a birtok, azé a vallás”) elvének életbe léptetésével. A reformátori tanokat felvállalt főurak legfeljebb példájukkal jártak jobbágyaik előtt, de ritkán kényszerítették őket az új tanok elfogadására. A reformáció nagy vívmánya ugyanis az volt, hogy a helyi vallási közösség, a gyülekezet amolyan önálló jogi személylé lett, amely akkor azt jelentette, hogy szabadon dönthetett a lelkész megválasztása és elbocsátása ügyében. Erre neki az országgyűlés adott jogot. Ez a demokratikus gyakorlat pedig akkor értékelődik fel, ha meggondoljuk, hogy társadalmunknak az idő tájt eléggé hangsúlyos feudális, vagy más néven rendi szerkezete volt. A mából visszatekintve erre a jelenségre szinte hajlamosak vagyunk úgy fogalmazni, hogy a feudális társadalom álló levegőjét ezzel friss és üde demokratikus fuvallat kavarta fel. A reformátorok számára tehát nem azért volt fontos a főurak megtérítése, mert egyetlen főúr áttérése számos potenciális egyháztagot jelentett, hanem inkább azért,

mert a főúr megtérése esetében birtoka biztonságos missziós területté vált. A 16. században a nemesi birtokok 40-45%-a 16 főúri család kezében volt, míg a fennmaradt 55-60% fölött több mint 1200 kis- és középnemes osztozott. A Báthori-családnak csak az egyik ága több mint 4000 jobbágytelekkel rendelkezett. Azzal, hogy a főúri és a nemesi rend a reformáció pártjára állt és oltalmat nyújtott a prédikátoroknak, illetve a reformált közösségeknek, patrónusi, magyarul védelmezői és pártfogói feladatokat látott el, amely a következő században teljesebbé ki és lesz egyre meghatározóbbá.

Az országgyűlés

A főúrnak a reformációhoz való viszonyulását az országgyűlési végzéseken lehet lemérni. Amíg kezdetben az országgyűléseken határozottan elfordultak az egyházi reformok gondolatától, sőt szigorúan elleneztek azt, addig később a leghatározottabb támogatóivá váltak. Alább azt fogjuk nyomon követni, hogyan alakul a nemesség hozzáállása a vallási megújuláshoz a hirdetett ige prése alatt. Röviden így foglalhatjuk össze ezt az utat: a tagadástól az elfogadásig és a támogatásig.

Tagadás

1523-ban a budai országgyűlés 54. cikke „nyilvános eretnekeknek és Szűz Mária ellenségeinek” mondja Luther követőit. Ezeket, pártfogóikkal együtt, fő- és jószágvesztésre ítélte. A határozaton még súlyosbított a következő esztendőben összehívott pesti gyűlés, mondván, hogy az ilyenek máglyahalált érdemelnek. Az 1525-ben megnyílt rákosi diéta rendeleteinek 4. cikkelye kimondja: „A Lutheránusokat gyökerestől irtsák ki az országból. Ezért szabadon fogják el és égessék meg őket az egyházi és világi hatóságok egyaránt, bárhol is találják rájuk.” Mindez azonban nem jelentette azt, hogy e törvényt következetesen alkalmazták. Különben nem is emelkedett jogerőre, mert a főrendi párt megtagadta hozzájárulását.

Elfogadás

A helyzet viszont rövidesen megváltozott. Ennek halvány jelei már 1545-1556 között jelentkeztek. Ebben az időszakban több országgyűlés is tudomásul vette a reformált egyházak létezését: 1545 Torda, 1548 Torda, 1551 Maros-

vásárhely, 1552 Torda. A hangulat oldódik, az elutasítás szigora valamelyest enyhül. 1553-ban már némi engedékenységet is tapasztalhatunk. Ennek igazi jelentőségét csak akkor tudjuk igazán értékelni, ha figyelembe vesszük, hogy 1551–1556 között a Habsburg elfoglalja Erdélyt és elkezdődik az ellenreformáció első korszaka. Az 1553-ban hozott országgyűlési végzés tehát az első jel arra nézve, hogy a rendek nem korlátozó, hanem megengedő határozatot hoztak vallási kérdésben, és engedélyezték a megújult egyházak lelkészeinek a működését. Ez a határozat egy év múlva kiegészül. Medgyesen, 1554. június 10-én a karok és rendek csak azzal a feltétellel engedélyezik az új hittételeket követő lelkészek szolgálatát, ha egymást békében elszenvedik, és sem lelkész, sem gyülekezeti tag a másik felet tiszteletlen szavakkal vagy rágalomokkal nem illeti és nem bántalmazza.

Támogatás

A tolerancia kérdésében az igazi áttörést 1556 jelentette. Lezárul az 1551–56 közötti megszállás és ellenreformáció időszak, az ország felszabadul és a törvényhozásban elindul az a folyamat, amely megtermi a vallási türelem első gyümölcsét. **Ha tehát mindenképpen jubileumi évszámok után vadászunk, akkor inkább az 1557. év az, amikor Erdélyben először deklarálják a vallásszabadságot.** Ha elolvassuk ezt a határozatot, nem sokban különbözik a „legendás” 1568. évitől. Az 1557. június 1–10. között ugyancsak Tordán összeült országgyűlés ugyanis ezt mondja szó szerint: *Mivel pedig mi és felséges fiunk a honatyák sürgető kérésére kegyesen megegyeztünk, hogy bárki azt a hitet vallja, amelyiket akarja, új vagy régi szertartásokkal együtt, engedélyt adván ugyanakkor arra is, hogy a hit dolgában szabad legyen mindkét félnek saját döntése szerint intézkedni, anélkül azonban, hogy ezzel bárkit is megsértenének.* Ebbe a pázmába állnak be később is, és ennek szellemében születnek a többi diéták határozatai is: 1563 júniusában az istentiszteleti rend kérdését rendezik, kimondván, hogy ahol a két felekezet egy templomot használ, az egyik lelkész köteles megvárni, amíg a másik befejezi az istentiszteletet, és nem zavarhatja meg őt. 1564-ben pedig ezt határozzák: *ezután szabad legyen akár a kolozsvári, akár a szebeni egyházak vallását és tantételeit vallani oly módon, hogy egyetlen város, vár vagy falu lelkipásztora se kényszeríthessen senkit a kolozsvári egyház vallására és tantételei elfogadására, hanem szabad legyen annak a városnak, várnak vagy falunak bármelyik vallást elfogadni, vagy a saját hitvallásának megfelelő lelkipásztort tartani, a hitével nem egyező lelkészt pedig elutasítani; [...] Ha pedig valaki átáll és részesedni kíván akár a szebeni, akár a kolozsvári egyház*

úrvacsorájában, az illető egyház lelkészéhez úrvacsoravétel végett mindenféle akadályoztatás és zaklatás nélkül megtehesse, vagy ha a szebeni egyház tagságából a kolozsvári egyház tagságába kívánna átállni, azt minden támadás, fenyegetés vagy kinevetés nélkül megtehesse.

Ezután következik az 1568. évi tordai országgyűlés sokat emlegetett határozata, amely semmi újat nem hoz az előbbiekhöz képest, csupáncsak törvénybe foglalja az eddig kialakult protestáns felekezet egyenjogúságát a reformáció legutolsó hajtására, az unitarizmusra nézve: „*Urunk öfelsége miképpen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religio dögjáról végezött, azonképpen mostan és ez jelen való gyűlésébe azont erősíti, tudniül-lik, hogy midőn helyökön a prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdes-sék, kiki az ő értelme szerint, és az község ha venni akarja, jó, ha nem penig senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ü lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő néki tetszik. Ezért penig senki az superintendensök közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, az elébbi constitutiók szerént, és nem engedtetik ezt senkinek, hogy senki fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyőgessön az tanításáért, mert a hit Istennek ajándéka, ez hallásból lésszön, mely hallás Istennek ígéje által vagyon.*”

Mire tanít meg minket ez a három, lényegét nézve azonos országgyűlési rendelet? Arra, hogyha Erdélyben a reformációnak valamiféle új hajtása születik, és ennek kellő támogatottsága van az országgyűlésben, akkor megszületik a felekezet törvényes működését szavatoló határozat, vagyis az új egyház *recepta religió*vá válik. Ezt láttuk 1557-ben, amikor a lutheránus egyház kapott működési engedélyt, 1564-ben, amikor a református egyház került be az országgyűlési végzésbe, és végül 1568-ban, amikor ugyanezt tették az unitárius egyházzal is. A folyamat csak azért zárult le, mert az 1571 utáni történelmi korszakban Báthori István fejedelem betiltja a további újításokat, következésképpen nem jöhet létre többé új egyház, tehát nincs szükség újabb engedélyező országgyűlési határozatra.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy 1557-ben, 1564-ben és 1568-ban az erdélyi rendek igen fontos lépést tettek előre a vallásszabadság terén, de még igen távol álltak a teljes vallási toleranciától, mert ami egyesek számára a vallásos gyakorlat engedélyezése volt, az másoknak mégiscsak korlátozás lett (a római katolikusoknak, anabaptistáknak, szombatosoknak). Persze a 16. századon nem lehet számonkérni a 21. század vallási türelmét. Az egyéni szabadságjogok világából hajlamosak vagyunk a szó mai jelentéstartalmát visszavetíteni erre a korra, és azt mondani, hogy Erdély évszázadokkal megelőzte Európát a személyi szabadságjogok törvényi szavatolása tekintetében. Ez így egyáltalán nem igaz, mert a korabeli társadalomban – a rendi jogok

megeősödésének korszakában – a vallási szabadság csak közösségnek járt, annak, amelyik elegendő támogatót tudott felsorakoztatni egyháza mögött az országgyűlésben. A vallási türelem tehát nem személyhez kötött, hanem közösségi jog volt, és nem magától értetődő módon működött valamennyi vallási közösség esetében.

Erdély tehát, a vallási tolerancia szempontjából nem tündérváros vagy elíziumi mező, és a legkevésbé sem ama bizonyos idillikus bibliai kép helyszíne, ahol az oroszlán békésen együtt legel a kecskegidaival. Itt a vallási toleranciának sokkal több köze van a reálpolitikához, mint a Bibliához és a hitbeli meggyőződéshez; és semmi köze nincs a ma divatos személyi szabadságjogokhoz. A türelmet tehát nem egy esetben a társadalmi és a politikai kényszerhelyzet szülte. Olyan is volt. De azért legyünk büszkék, mert Európa többi részéhez képest eleink azért mégiscsak külön megoldást találtak a vallási kérdések megoldására, mint bárki más. Csírájában azért ott volt a később törvénybe iktatott igazi vallásszabadság.